

УДК 343.9(477)«20»

А. В. Калініна, аспірантка сектору дослідження проблем запобігання злочинності Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків

ВПЛИВ ІМІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ НА СТАН ЗЛОЧИННОСТІ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

У статті проаналізовано основні риси імміграційних процесів, що відбуваються в Україні на початку ХХІ ст., та їх вплив на криміногенну обстановку в державі. Також акцентується увага на необхідності дослідження такого негативного соціального явища, як злочинність іноземців та осіб без громадянства в Україні з метою її подальшого запобігання.

Ключові слова: імміграція, іноземець, особа без громадянства, фонові явища злочинності, кримінологічна безпека.

Постановка проблеми. Однією з характерних особливостей сучасності є висока мобільність населення майже всіх держав світу – міграційні процеси стали закономірним проявом глобальних тенденцій. Особливо значних масштабів набула міжнародна міграція (або імміграція, якщо йдеться про приймаючу мігрантів державу). Людина з різних причин змінює місце свого перебування. Проте не завжди як причини, так і сам факт перебування на території іншої держави є цілком правомірним. Отже, іммігранти здійснюють власний вплив на криміногенну обстановку в країні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За часів незалежної України комплексного кримінологічного дослідження злочинності іноземців та осіб без громадянства, яке охоплювало б і легальну, і нелегальну імміграції, не здійснювалося. В центрі уваги учених перебували здебільшого процеси нелегальної міграції та пов'язані з ними проблеми. Грунтовним дослідженням у цій сфері стала дисертація А. П. Мозоль на тему «Кримінологічні проблеми нелегальної міграції в Україні» (2002 р.). Також окремі питання цієї проблеми висвітлювались у роботах О. М. Джужи, О. Ф. Долженкова, Д. С. Мельника, Й. П. Осецького, Ю. О. Стрелковської, В. І. Шакуна, В. В. Шаповалова та ін. Значних здобутків у розробці зазначеної проблеми досягли

російські кримінологи. За останні роки дослідженню злочинності іноземців та осіб без громадянства в РФ було присвячено праці Г. В. Антонова-Романовського, В. М. Баликова, К. І. Богомолової, О. А. Василькіна, П. М. Кобеця, Г. Ф. Коімшиді, А. А. Литвинова, Н. Д. Нечевіної, І. В. Плясової, Д. К. Чиркова та ін. Але ці дослідження відображають специфіку законодавства і практики саме РФ. В Україні криміногенна обстановка має власні особливості.

Метою статті є висвітлення основних тенденцій сучасних імміграційних процесів в Україні та аналіз їх впливу на стан злочинності у державі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Міграційні процеси з давніх-давен стали надійним супутником людства. З плином часу виникали, розвивалися та зникали різні причини і поштовхи людей до зміни свого місця проживання. Але сутність й основні риси цього суспільного явища залишилися незмінними.

Міграція (лат. *migratio* – перехід, переїзд, переселення, від *migrare* – переходити, переїздити, переселятися) – переміщення населення через кордон тих чи інших територій у межах однієї країни в іншу із зміною назавжди чи на тривалий час постійного місця проживання або з регулярним поверненням до нього¹.

Демографи і кримінологи структуру міграційних процесів характеризують таким чином: за територіальною ознакою – внутрішня, зовнішня; за тимчасовою ознакою – постійна (або безповоротна), тимчасова, сезонна, кочова, маятникова; за способом реалізації – організована, неорганізована; стосовно держави – еміграція, імміграція, транзитна міграція; за ступенем контролю – легальна, нелегальна². Серед видів міграції як багатомотивного явища необхідно також відзначити ближню й дальню, суверенну й вимушену, політичну й економічну, індивідуальну й масову, одноразову й багаторазову, підготовлену й непідготовлену та інші міграції³.

¹ Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 2001. – Т. 3. – С. 641.

² Андерсон В. Особливості міграційних процесів в Україні / В. Андерсон // Міграція і толерантність в Україні : зб. ст. / за ред. Я. Пилинського. – К. : Стило, 2007. – С. 39.

³ Бондырева С. К. Миграция (сущность и явление) / С. К. Бондырева, Д. В. Колесов. – М. : МПСИ ; Воронеж : Модэк, 2007. – С. 40–42.

Для запропонованого нами дослідження в подальшому будуть аналізуватися деякі аспекти лише зовнішньої міграції, а саме імміграційні процеси в Україні.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про імміграцію» від 7 червня 2001 р. імміграція – це прибуття в Україну чи залишення в Україні в установленому законом порядку іноземців та осіб без громадянства на постійне проживання. Відповідно до цієї ж норми вказаного Закону іммігрант – це іноземець чи особа без громадянства, який отримав дозвіл на імміграцію і прибув в Україну на постійне проживання, або, перебуваючи в Україні на законних підставах, отримав дозвіл на імміграцію і залишився в Україні на постійне проживання¹. Таким чином, поняттям «іммігрант» охоплюються два поняття: іноземець та особа без громадянства (у випадках, коли така особа не народжена в Україні, а проживає на її території внаслідок імміграції).

Головною рисою іноземця є його належність до громадянства іншої держави. Як зазначає В. В. Собольников, вагомою умовою належності іноземця до громадянства є надання ним обов'язкового доказу цього факту. Очевидно, що міграція як процес, по суті, є складною процедурою, і не завжди іноземний громадянин має можливість довести свою приналежність до громадянства конкретної іноземної держави. За неможливості підтвердити наявність громадянства іноземець автоматично набуває статусу особи без громадянства².

Безгромадянство (аполітизм, апатрицизм) можна визначити як стан, при якому особа, яка знаходиться на території держави, не є громадянином цієї держави і не має доказів приналежності до громадянства іншої держави³. Причини втрати (або взагалі неотримання) громадянства різні. Як правило, це вихід із громадянства однієї

¹ Про імміграцію [Електронний ресурс] : Закон України від 7 черв. 2001 р. № 2491-III // Законодавство України. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2491-14>. – Заголовок з екрана.

² Собольников В. В. Миграционные преступления. Некоторые вопросы определения правового статуса субъекта преступлений / В. В. Собольников // Закон и право. – 2005. – № 6. – С 16.

³ Міграційні явища та процеси: поняття, методи, факти : довідник / В. С. Кравців, У. Я. Садова та ін. ; за заг. ред. У. Я. Садової. – Л. : Ін-т регіон. дослідж., 2009. – С. 8–9.

держави і неотримання при цьому громадянства іншої або взагалі неотримання громадянства будь-якої держави від народження.

За певних історичних умов імміграційне сальдо в Україні набувало то від'ємного, то додатного характеру. За часи незалежності вперше у структурі міграційних процесів іммігранти почали домінувати над кількістю емігрантів у 2005 р. Та найбільший імміграційний сплеск у державі спостерігається останніми роками: якщо аналізувати дані Державної служби статистики України за 2008–2013 рр. (табл. 1), то за цей час кількість населення України за рахунок іммігрантів зросла на 155 312 чол.

Таблиця 1

Показники зовнішньої міграції України за 2008–2013 рр.¹

Рік	Кількість прибулих осіб	Сальдо міграції
2008	37 281	14 879
2009	32 917	13 447
2010	30 810	16 133
2011	31 684	17 096
2012	76 361	61 844
2013	54 100	31 913

Найбільша кількість іммігрантів прибуває до України з колишніх радянських республік: РФ, Білорусі, Казахстану, Узбекистану, Молдови, Азербайджану, Грузії, Вірменії, Таджикистану та Киргизії². Але останнім часом стала помітною якісна зміна в імміграційних тенденціях. До України збільшився потік мігрантів із країн Центральної та Східної Азії, а це вже населення з іншими традиціями, культурою та ціннісними орієнтаціями³, ніж представники народів республік колишнього СРСР, адаптація яких до умов життя в українському суспільстві відбувається швидше і легше у зв'язку з деякою спільністю культур.

¹ Експрес-інформація «Міграційний рух населення в Україні» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

² Migration and remittances Factbook 2011. – Washington : World Bank, 2010. – Р. 249.

³ Україна 2020: демографічний та міграційний виміри безпеки [Електронний ресурс]. – К. : УПП, 2012. – С. 13. – Режим доступу: http://uipp.org.ua/uploads/news_message/at_file_uk/0070/43.pdf. – Заголовок з екрана.

Однією з причин наявності великої кількості іммігрантів в Україні є її геополітичне положення. За минуле десятиліття вона стала не тільки транзитною зоною на шляху міграційних потоків Схід-Захід, Південь-Північ, але й поступово перетворилася на країну тривалого перебування нелегальних мігрантів¹, наявність яких, безсумнівно, є одним із негативних проявів світових міграційних процесів.

Масштаби нелегальної міграції в Україні важко визначити. Достовірних та надійних відомостей стосовно перебігу цих процесів на теренах України (і у світі загалом) не існує² через відсутність репрезентативних даних щодо цього явища. Відповідно до неофіційних статистичних підрахунків у 2011 р. кількість нелегалів в Україні становила понад 55 тис. осіб. Із них депортовано на батьківщину близько 13 тис. Із 2005 р. їх кількість збільшувалася в середньому на 12–14 тис. осіб в рік. До 2010 р. ця цифра збільшилася майже до 100 тис. нелегальних мігрантів³. За перші 9 міс. 2013 р. в Україні було виявлено близько 11 тис. представників зазначеної категорії мігрантів⁴. За даними ж МВС України щороку на території України затримують близько 14–17 тис. нелегалів⁵.

Необхідно зазначити, що за світовими квотами вважається прийнятною та безпечною кількість мігрантів-іноземців, яка не переви-

¹ Алмаші М. Правове регулювання міграції в Україні / М. Алмаші // Міграція і толерантність в Україні : зб. ст. / за ред. Я. Пилинського. – К. : Стило, 2007. – С. 79.

² Міграційні процеси в Україні: сучасний стан і перспективи / за ред. О. В. Поздняка. – Умань : ВПЦ «Візаві» (СПД Сочінський), 2007. – С. 86.

³ Див.: Антіпова А. «Партизанські стежки» до Європи через Україну. З Луганська в Одесу і далі / А. Антіпова // Голос України. – 2012. – 21 листоп. – С. 6; Рудометкин А. Число нелегальных мигрантов в Украине подходит к критической точке [Электронный ресурс] / А. Рудометкин // Укр. вибор. – 2012. – 6 нояб. – Режим доступа: http://vybor.ua/article/grazhdanskoe_obschestvo/chislo-nelegalnyh-migrantov-v-ukraine-podhodit-k-kriticheskoy-tochke.html. – Загл. с экрана.

⁴ Боровец В. Понаехали тут [Электронный ресурс] / В. Боровец. – Inpress. ua. – 2013. – 5 нояб. – Режим доступа: <http://inpress.ua/ru/politics/19395-vitaliy-borovets-ponaekhali-tut>. – Загл. с экрана.

⁵ Ремський В. В. Вплив етнічної злочинності на криміногенну ситуацію в Україні / В. В. Ремський // Актуальні проблеми кримінологічної політики в Україні : матеріали міжвуз. наук.-теорет. конф. (Київ, 25 квіт. 2012 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2012. – С. 84.

щує 0,1% від власного населення держави. Отже, Україна здатна прийняти менше, ніж 50 тис. іноземців¹. Аналізуючи статистичні дані як офіційного, так і неофіційного характеру, можна дійти висновку, що Україна вже давно пододала науково визначену «межу безпеки».

Як слушно зазначає російський політолог В. С. Малахов, для приймаючих держав імміграція – одночасно і вирішення, і джерело проблем. З одного боку, саме за рахунок міграції заповнюються прогалини в галузях народного господарства. З другого боку, імміграція робить свій вклад у загострення соціальних, політичних та соціально-психологічних проблем у приймаючих державах². У процесі прийняття іммігрантів державою виникають два блоки проблем: проблеми, пов'язані з мігрантами, та проблеми самих мігрантів. На жаль, діалектичний зв'язок між ними не завжди є очевидним. У своїй більшості вони пов'язані не з самим фактом переселення людини, а з фактом приїзду «чужої» людини, тобто людини, що не має свого місця у певному суспільстві³.

В Україну приїздять різні категорії осіб із власними, індивідуально визначеними цілями. Кримінологічний інтерес становлять ті з них, які здійснюють певний вплив на стан злочинності в державі. Серед таких мігрантів деякі прямують до родичів, друзів, на відпочинок чи у справах. Та за деяких обставин такі іммігранти або стають «заручниками» певних ситуацій, або у своїй поведінці не дотримуються норм українського законодавства (стають учасниками ДТП із кримінально-правовими наслідками, неможливість утримання від вживання наркотиків або спокуси такого вживання, нездатність контролювати свою поведінку внаслідок, наприклад, споживання алкогольних напоїв тощо). Інші особи (переважно нелегальні мігранти) обирають Україну як транзитну державу на шляху прямування до РФ або країн Західної Європи. А певна час-

¹ Черніков О. Правові основи регулювання міграційних процесів (міжнародний досвід і українська політика) : навч. посіб. / О. Черніков. – Д. : Держмитслужба України – Акад. мит. служби України, 2001. – С. 29.

² Малахов В. С. Иммиграционные режимы в государствах запада и в России: теоретико-политический аспект. Ч. I / В. С. Малахов // Полис. – 2010. – № 3. – С. 60.

³ Світлов О. Про деякі аспекти інтеграції мігрантів до українського суспільства / О. Світлов // Міграція і толерантність в Україні : зб. ст. / за ред. Я. Пилинського. – К. : Стило, 2007. – С. 108.

тина таких іммігрантів, прибувши в Україну, залишається тут на постійне (або довгострокове) місце проживання як легально, так і нелегально.

Окрему категорію мігрантів становлять особи, що опинилися у тяжкому матеріальному становищі у себе на Батьківщині та не мають перспектив на покращення життя в умовах, які там склалися. Такі мігранти залишають державу свого походження і намагаються не повертатися навіть у разі набуття статусу нелегального мігранта в державі перебування. До того ж, велика кількість саме цієї категорії іммігрантів для вирішення своїх проблем обирає шлях нелегальної міграції.

Викликає занепокоєння й імміграція осіб, яка має яскраво виражений кримінальний характер, – кримінальна міграція, яку можна визначити як соціальне, відносно масове, суспільно небезпечне явище, яке виражається в територіальному переміщенні осіб з метою учинення злочинів, а також переміщенні кримінальних технологій через кордони тих чи інших територій¹. Одним із видів кримінальної міграції є виїзд із країни перебування з метою ухилення від кримінальної відповідальності². Тобто певна частина осіб, які прибувають на територію України, мають за плечима певну «кримінальну історію» (у разі, якщо метою їх приїзду було ухилення від кримінальної відповідальності в іншій державі) чи «передісторію» (якщо головним спонуканням до приїзду на територію України було здійснення злочинної діяльності).

За 2008–2012 рр. відповідно до статистичних даних МВС України кількість злочинів загальнокримінальної спрямованості, учинених іноземними громадянами та особами без громадянства, у 2008 р. становила 2788 діянь, у 2009 – 2998, у 2010 – 3524, у 2011 – 3778, у перші 9 міс. 2012 р. – 2874 діяння³ (після набуття чинності новим

¹ Нечевина Н. Д. Кримінальная иммиграция в современной России: криминологические, уголовные и административные аспекты / Н. Д. Нечевина, И. В. Плясова ; под ред. Д. К. Нечевина. – М. : ВНИИ МВД России, 2006. – С. 14.

² Антонов-Романовский Г. В. Преступность мигрантов-иностранцев и ее предупреждение : монография / Г. В. Антонов-Романовский, Г. Ф. Коимшиди, Д. К. Чирков и др. – М. : Юрлитинформ, 2013. – С. 22.

³ Див.: Статистика МВС. Стан та структура злочинності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua>. – Заголовок з екрана.

Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 р. відбулися зміни у статистичному обліку злочинності в Україні). Загалом частка злочинів, учинених іноземцями та особами без громадянства, в середньому становила приблизно 0,7% від загальної кількості зареєстрованих злочинів кожного року. За 2013 р. Генеральною прокуратурою України всього було обліковано 1926 кримінальних правопорушень, із них направлено до суду з обвинувальним актом 1881 кримінальне провадження, що становило 0,9% від загальної кількості кримінальних проваджень, направлених до суду з обвинувальним актом.

Якщо порівняти динаміку імміграційних процесів (у тому числі враховуючи й інформацію щодо стану нелегальної міграції) та динаміку злочинності іноземців і осіб без громадянства в Україні, то не важко помітити кореляційні зв'язки між ними: з зростанням першого показника підвищувався другий, і навпаки. Отже, доки міграційне сальдо в Україні мало переважно від'ємний характер, злочинні діяння іноземців та осіб без громадянства «розчинялися» в загальному масиві злочинів, учинених на території України, і не становили окремого кримінологічного інтересу. Але зі збільшенням кількості іммігрантів злочинність іноземних громадян та осіб без громадянства починає оформлюватися у певне негативне явище з власними закономірностями, вимірами та проблемами запобігання.

Імміграція впливає на різні види державної безпеки: демографічну, економічну, кримінологічну, етнокультурну і т. д.¹ Загрози у сфері кримінологічної безпеки України полягають у живленні іммігрантами злочинності держави. Російські кримінологи визначають кримінологічну безпеку як вид державної безпеки, об'єктивний стан захищеності життєво важливих та інших істотних інтересів особи, суспільства та держави від злочинних посягань, які породжуються різного роду криміногенними факторами (явищами та процесами), а також усвідомлення людьми такої своєї захищеності².

¹ Черепанов И. З. Вопросы исследования иммиграции в контексте безопасности / И. З. Черепанов // Юрид. науки. – 2007. – № 4. – С. 36.

² Нечевина Н. Д. Криминологическая безопасность в системе общественной безопасности / Н. Д. Нечевина, В. А. Плешаков. – М. : Моск. юрид. ин-т МВД России, 1999. – С. 138.

Щодо осіб без громадянства, які здійснюють злочини на території України, то необхідно зауважити, що такі особи не завжди належать до категорії приїжджих, оскільки можуть постійно проживати в Україні ще з моменту народження, але внаслідок різних життєвих обставин не мати правового зв'язку з будь-якою державою світу. Окремого статистичного обліку злочинності таких осіб не ведеться, діяння, учинені ними, враховуються статистикою щодо злочинності іноземних громадян.

Для повноти аналізу впливу імміграційних процесів на стан злочинності в державі необхідно звернути увагу на зв'язок імміграції з фоновими явищами злочинності.

Фонові явища злочинності можна визначити як деякі форми так званої дозлочинної поведінки (або дозлочинні форми поведінки, що відхиляються від соціальної норми), які є супутніми буттю людини і тісно пов'язані зі злочинністю, створюючи живильний ґрунт для останньої, а також нерідко сприяють формуванню в особи мотиву й умислу на вчинення злочину¹. У кримінологічній науці перелік фонових явищ злочинності є відкритим, що пояснюється різноманітністю підходів до розуміння їх природи. До таких явищ відносять алкоголізм, наркоманію, проституцію, бродяжництво, вчинення адміністративних проступків, расизм, ксенофобію тощо. Але не лише протиправні форми поведінки можуть претендувати на статус фонових для злочинності явищ².

Міграцію населення так само можна розглядати у як фонове явище злочинності, оскільки мігранти, як легальні, так і нелегальні, є особливою категорією населення і здійснюють власний вплив на криміногенну обстановку в державі перебування не тільки шляхом учинення злочинів, а й завдяки особливостям поведінки внаслідок адаптації до умов життя на новій для них території.

Отже, імміграційні процеси впливають на стан злочинності в Україні у двох аспектах: з одного боку, імміграцію (як демографічний процес загалом) можна розглядати як фонове явище для

¹ Батиргарєєва В. С. Фонові явища / В. С. Батиргарєєва // Кримінолог. довід. / за наук. ред. О. М. Бандурки ; за заг. ред. О. М. Джуґи та О. М. Литвинова : довід. вид. – Х. : Діса Плюс, 2013. – С. 372.

² Назаренко Д. О. Кримінологічний аналіз та протидія фоновим для злочинності явищам : монографія / Д. О. Назаренко. – Х. : Діса плюс, 2013. – С. 55.

національної злочинності, а з другого – злочинність іммігрантів є своєрідною кримінальною реальністю, одночасно схожою та відмінною від національної злочинності, яка потребує свого наукового дослідження з метою випередження її злорякисних проявів.

В статье проанализированы основные черты иммиграционных процессов Украины начала XXI в. и их влияние на криминогенную обстановку в государстве. Также акцентируется внимание на необходимости изучения такого негативного социального явления, как преступность иностранцев и лиц без гражданства в Украине с целью ее дальнейшего предупреждения.

The article is devoted to the contemporary immigration processes' impact on the criminal situation in Ukraine. Also it is proved that investigation of immigrant and noncitizen crime is necessary for its prevention in future.

*Рекомендовано до опублікування на засіданні сектору дослідження проблем запобігання злочинності НДІ ВПЗ імені академіка В. В. Сташиса НАПрН України (протокол № 4 від 12 березня 2014 р.).
Рецензент – доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України **В. В. Голіна**.*